

نگاهی به فهرست دستنویس‌های دانشگاه اصفهان

جواد بشری*

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان، سید جعفر حسینی اشکوری، مقدمه دکتر احمد شعبانی، دانشگاه اصفهان با مشارکت مجمع ذخائر اسلامی قم، ۱۳۸۵ ش، تیراژ ۵۰۰ نسخه، جلد ۱، ۳۲۴ صفحه وزیری.

چکیده

مقاله می‌کوشد که جلد نخست فهرست دستنویس‌های کتابخانه دانشگاه اصفهان را که به کوشش سید جعفر حسینی اشکوری نوشته شده، معرفی نماید. در ابتدا با طرح اهمیت و سختی کار فهرست‌نویسی، خواننده را به انواع فهرست‌نویسی و دقت نظر در آن فرامی‌خواند. سپس با معرفی دستنویس‌های دانشگاه اصفهان که حدود ۱۲۰۰ جلد است به اهمیت کتب دستنویس ذخیره شده در کتابخانه این دانشگاه و نیز معرفی اهداکنندگان آن نسخ می‌پردازد و در بخش بعدی به شیوه فهرست‌نگاری این مجموعه، محسنات و نیز شیوه کار نویسنده اشاره دارد.

در بخش دیگر تحت عنوان «بحث بر سر چند نسخه این فهرست» نگارنده با طرح نکاتی چند از ناگفته‌های این فهرست به ارایه راهکار و پیشنهادهای جهت بهبود فهرست‌نگاری اشاره می‌نماید. در انتها نمونه‌هایی از نسخه‌های خط مؤلف و نیز نسخه‌هایی قدیمی از این مجموعه ارایه می‌شود.

کلیدواژه: فهرست دستنویس، دانشگاه اصفهان، سید جعفر حسینی اشکوری، فهرست‌نگاری نسخ خطی، نسخه‌های قدیمی، نسخه‌های خط مؤلف.

*. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ادبیات فارسی دانشگاه تهران.

Email: javad_bashary@yahoo.com

نیازی به گفتن نیست که فهرست کردن نسخه‌های خطی کاری طاقت‌فرسا، زمان‌بر، دانش‌طلب و نیازمند تجربه است. فهرست‌نگاری به این شکل نیست که مثلاً از اجناس یک انبار بارنامه‌ای تهیه کنند بلکه بیشتر شباهت دارد به جدا کردن حبوبات درهم که یکجا در کیسه‌ای ریخته شده است. برای آن کار باید تک تک حبوبات را از نظر بگذرانی و درباره‌شان تصمیم‌گیری. حال ممکن است کسی به کارش سرعت دهد و در این تمیز دادن ناشی‌گریهایی هم داشته باشد و دیگری بر خلاف او عمل کند.

وقتی فهرستی از کتب خطی به دستمان می‌رسد نباید بر اساس حجم آن و ضخامت مجلدی که در دست داریم اظهار نظر کنیم؛ بلکه نقد فهارس معیارهای دیگری نیاز دارد. از جمله محاسن یک فهرست خوب، عرضه اطلاعات "کتابشناسی" (در معرفی کتابها) و "نسخه‌شناسی" (در معرفی جزء به جزء دستنویس و ویژگیهای آن) است. و اینکه آیا در آن، نسخه‌های ناشناس و مجهول المؤلف به چه تعداد دیده می‌شود. و نیز اینکه اطناب‌ها و ایجازها بجا و مناسب است یا نه. به نظر من عنصر اخیر - که حائز اهمیت است - بیشتر محصول تجربه فهرست‌نگاران است.

این جملات نسبتاً کلیشه‌ای، پیش درآمدی است برای بررسی فهرستی که اخیراً سید جعفر حسینی اشکوری برای دستنویس‌های دانشگاه اصفهان تهیه کرده است. دانشگاه اصفهان مالک حدود ۱۲۰۰ جلد نسخه خطی است که از دهه چهل به بعد شکل گرفته و ذره ذره بر آن افزوده شده تا به امروز. هسته این مجموعه کتب اهدایی مرحوم محمد باقر الفت اصفهانی بود (حدود ۲۵۰ نسخه؛ اهدا شده در ۱۳۴۲ ش) که بعدها مجموعه‌های دیگری چون کتب محمد صدر هاشمی، عبدالحسین سپنتا، سی جلد از نفایس شهرداری اصفهان و نیز برخی از نسخه‌های استاد سید محمد علی روضاتی بدان افزوده شد.

در سال‌های قبل از دهه شصت، آقای مرتضی تیموری، کتابدار شناسای دانشگاه اصفهان، اقداماتی در معرفی این دستنویس‌ها انجام داد. همچنین مرحوم محمد تقی دانش‌پژوه و استاد ایرج افشار برخی نسخه‌های مهم آن را (و نیز مجموعه‌هایی را که به دانشگاه راه یافت مثل مجموعه شهرداری اصفهان) در نشریه نسخه‌های خطی معرفی کردند.^۱

ولی پر شمار شدن نسخه‌های این مجموعه، برای فهرست کردن آنها پروژه‌ای وسیع لازم داشت که خوشبختانه مرد پرتوفیق و پرتلاش این عرصه، سید صادق حسینی

اشکوری (فرزند استاد سید احمد حسینی اشکوری) وارد عمل شد^۲ و با همکاریهای دانشگاه اصفهان و بهره بردن از دانش فهرست‌نویس مجموعه، جلد نخست فهرست آن شامل ۴۰۰ نسخه اکنون منتشر شده است.

شیوه فهرست‌نویسی این مجموعه

فهرست‌نگار این مجموعه به حق از تجربه و دانش کتابشناسی و آشنایی با منابع این میدان سود می‌برد.^۳ شرایط جنبی مناسب در فهرست کردن این مجموعه (از جمله فراغ بال و عدم ضیق وقت و نیز بودن مجموعه در داخل کشور)^۴ عوامل دیگری است که از این اثر، نمونه‌ای مقبول ساخته است. بی‌اغراق باید گفت که نسخه‌های ناشناس مانده این فهرست بسیار کم است. توضیحات اضافی داده نشده و جای آن را ارجاعات مناسب گرفته است؛ ارجاعاتی که یافتن آنها برای نویسنده ساعت‌ها وقت می‌طلبد و محصول آن در کل یکی دو سطر می‌شود. اکنون روش مطلوب معرفی کتابها (در بخش کتابشناسی) همین است نه اینکه به اطناب مُمل روی آورند و مثلاً معالم الاصول، شرایع الاسلام، دیوان حافظ، شرح ابن ابی الحدید، گلستان سعدی و ... را به تفصیل معرفی کنند و از سویی در معرفی برخی مجموعه‌ها و بیاض‌ها، ایجاز مُخل به کار گیرند. در بیش از ۹۰٪ معرفی کتابها ارجاعات مناسب جای آن اطناب‌ها را گرفته و فقط درباره تعدادی از کتابهای خاص به تفصیل روی آورده شد که پاره‌ای موارد با معرفی فصول و ابواب کتاب همراه شده است. آن موارد به شماره‌های زیر است: ۳ (المیامیر)، ۲۰ (مجموعه کلامی)، ۳۴ (تنبيه‌الغافلین از ملا فتح‌الله کاشانی)، ۳۷ (مجموعه بدیعیه)، ۵۹ (التحفة الرضویة)، ۷۷ (بخش دوم مجموعه که شناخته شد و معلوم شد که انیس الوحده گلستانه است. توضیحات آن خواهد آمد)، ۷۸ (تحفة الاخیار)، ۹۴ (مقاصد الاطباء)، ۱۰۸ (جنگک)، ۱۰۹ (خسرو و شیرین غنائی)^۵، ۱۴۳ (بیاض)، ۱۴۸ (نور الابصار)، ۱۶۴ (جنگک)، ۱۸۰ (جنگک)، ۱۸۲ (چهل باب - ناشناس)، ۱۸۹ (رساله‌ای در مذهب - ناشناس)، ۲۰۰ و ۳۰۲ (مجموعه کلامی شیخیه)، ۲۰۷ (قواعد عکاسی)، ۲۰۸ (رساله دوم در تصریف - ناشناس)، ۲۶۹ (رساله اول)، ۲۷۴ (بیاض)، ۲۷۶ (منشآت)، ۲۷۸ (جنگک بیاض)، ۳۰۸ (جزاء الاعمال فی الاخبار الواردة فی الآل)، ۳۶۰ (گلشن صراط المستقیم)، ۳۶۲ (گلشن کنز الطیب)، ۳۶۵ (کتاب دعا - ناشناس) و ۳۷۸ (بستان‌الحسینی).

در بخش نسخه‌شناسی - که با فرورفتگی حدود ۲/۵ سانتی‌متر، سطر به داخل صفحه و ریز شدن فونت (اندازه) حروف، از بخش کتاب‌شناسی متمایز شده (سنت استاد احمد اشکوری) - پس از شماره نسخه دفتر قدیم کتابخانه بین دو هلال ()، نوع خط (قلم)، نام کتاب و تاریخ و محل کتابت (در صورتی که نداشته باشد تاریخ کتابت حدس زده شده) به همراه اطلاعات دیگر نسخه‌شناسی (مثل به کار رفتن شنگرف در عناوین، حاشیه دار بودن یا نبودن نسخه، وجود بلاغ، اجازه، یادداشت مقابله و یا تملک و نیز مهرهای مختلف، وقفنامه‌ها و ...) آمده است. سپس به جلد نسخه، تعداد اوراق، تعداد سطور و اندازه نسخه پرداخته شده است.

از نکات ناپیدای این بخش که فهرست‌نویس سخت بدان پای‌بند است و از محاسن کار او - به ویژه در این کار - به شمار می‌رود دیدن و بررسی ورق به ورق نسخه‌هایی است که فهرست می‌کند. از این‌رو بخش نسخه‌شناسی این فهرست حاوی مطالب پراکنده و مفید بسیاری است که او در اوراق مختلف نسخه دیده (مثل انواع وقفنامه‌ها، یادداشت راجع به تولد شخصی در حاشیه نسخه‌ای، حمله فلان گروه به شهری، سیل‌ها و خرابیها، استفتائی از عالمی، بیتی که شاید مهم باشد و ...) و این چیزی است که همه فهرست‌نگاران بدان نمی‌پردازند.

در این بخش اطلاعات مربوط به مالکان قبلی نیز دیده می‌شود که تعدادی را که صاحب چندین نسخه بوده‌اند استخراج کرده، می‌آورم. نسخه‌های عبدالحسین سپنتا به شماره‌های ۵۲ تا ۶۲ (که قبلاً از آن فرهاد میرزا معتمدالدوله بوده) ۹۶ تا ۱۰۷.

نسخه‌های وقفی حسین فرشید، مدیر روزنامه دنیای امروز که ۹۰ جلد از کتابهای پدرش شیخ علی فقیه فریدنی را به سال ۱۳۳۵ وقف کرد (رک ص ۱۳). به نسخه‌های زیر در جلد نخست فهرست اشاره شده است: ۱ تا ۱۹، ۴۶، ۴۷، ۴۹، ۵۰ و ۵۱.

کتاب جلال بقائی نائینی به شماره‌های ۱۰۸ تا ۱۱۷ و ۱۳۶ و ۲۵۴.

کتاب دکتر کارومیناسیان به شماره‌های ۲۵۹، ۲۶۰، ۳۰۸ تا ۳۱۴.

برخی از این نسخه‌ها در مدرسه‌های علمی کتابت شده‌اند که تعدادی از این مدارس، در اصفهان قرار داشته و از این نظر حائز اهمیت است؛ یعنی نسخه‌هایی هستند که به گستره نسخه‌پردازی اصفهان تعلق دارند. نسخه‌هایی چون شماره‌های: ۴ که قره‌العیون فیض کاشانی است و در قرن سیزدهم در مدرسه میرزا حسین در اصفهان کتابت شده، شماره ۴۶ که شرح غرر الفرائد حاج ملاهادی سبزواری است و در ۱۲۸۰

ه.ق در مدرسه محله بیدآباد اصفهان نوشته شده و ۳۴۱ مجموعه اصول فقه و غیره که بخشی از آن در ۱۲۲۹ ه.ق در مدرسه مریم بیگم اصفهان استنساخ شده است. همچنین نام چند مدرسه که البته در اصفهان نیستند از خلال این بخش قابل استخراج است؛ مدارس چون مدرسه میرزا صالح، بالاخانه تفرشیا (نسخه ۶۳ مورخ ۱۲۶۳ ه.ق) مدرسه خان (نسخه ۲۰۹ مورخ ۱۰۴۲ ه.ق)، مدرسه عباسیه (نسخه ۳۴۳ مورخ ۱۲۳۹ ه.ق) و مدرسه استرآباد^۶ (نسخه ۳۸۰ مورخ ۸۸۴ ه.ق).

تعدادی از نسخه‌های این مجموعه، اگر چه نسخه اصل نیستند^۷ ولی از روی نسخه خط مؤلف کتابت شده‌اند (با واسطه یا بی‌واسطه)، مأخذ کهنی در استنساخ داشته‌اند، دارای اجازه عالمی مشهور هستند یا به این ویژگیها نیز در بخش نسخه‌شناسی به دقت پرداخته شده است که مواردی را نام می‌برم: شماره ۱، اکمال‌الدین و اتمام النعمة شیخ صدوق که یادداشتی دارد حاکی از مقابله آن با نسخه خط محمد بن محمد بن حسن طویل حلی صفار ساکن واسط در ۳۳۳ ه.ق که البته این تاریخ گویا پیش از تاریخ تألیف اثر است ولی چون در قرن یازدهم نوشته شده نباید به سادگی از کنارش گذشت و یکسره آن را نادرست و جعلی خواند؛ شماره‌های ۱۰ و ۱۱، الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية از شهیدثانی که هم با نسخه خط مؤلف و هم با نسخه‌ای که بر مؤلف خوانده شده مقابله شده، نیز انهایی از علامه مجلسی دارد، مورخ ۱۰۷۷ ه.ق جهت مولی محمد باقر که فوق‌العاده مهم است؛ شماره‌های ۱۲ و ۱۹، بحار الانوار مجلسی که اولی با نسخه اصل مقابله شده و دومی از روی خط مؤلف کتابت شده است؛ شماره ۳۸، شرح تجریدالعقائد از قوشچی، یادداشت تصحیحی دارد از عبدالله زنوزی که حاکی است میرزا احمد مازندرانی در ۱۲۲۷ کتاب را نزدش خوانده؛ شماره ۶۲، آتشکده آذر که از روی نسخه صحیحی نوشته شده و در ۱۲۹۷ از روی نسخه عمادالدوله تصحیح شده و به مقدار ثلث از چاپ بمبئی اضافه دارد؛ شماره ۷۲، دیوان وصال شیرازی که هدایی میرزا احمد وقار، فرزند سراینده بوده به یکی از مالکان نسخه در ۱۲۷۳ ه.ق؛ شماره ۱۶۵، تفسیر آية الكرسي از ملاصدرا که با یک واسطه از روی نسخه اصل، در ۱۱۸۶ ه.ق کتابت شده؛ شماره ۱۷۳، رسالات شیخ احمد احسائی که از روی نسخه اصل کتابت شده؛ شماره ۲۱۶ صحاح اللغة جوهری که نسخه در ۱۰۹۰ ه.ق هجری به خط محمد تقی برای محمد علم الهدی (فرزند فیض کاشانی) نوشته شده؛ ۲۴۶ خلاصة منهج‌الصادقین از ملا فتح‌الله کاشانی که در ۹۹۲ ه.ق کتابت شده و در ۱۰۶۲ ه.ق

محمد مؤمن آن را با دو نسخه و با در نظر داشتن تفسیر منهج الصادقین مؤلف تصحیح نموده است (از نمونه‌های خوب تصحیح در کتب تفسیری گذشته)؛ شماره ۳۰۲ مجموعه عقاید شیخیه که با یک واسط از روی نسخه اصل کتابت شده است. در بخش پایانی این قسمت، از حروفچینی، صفحه‌آرایی مناسب و چاپ نفیس کتاب که در آن عکس‌ها و تصاویری از نسخه‌ها، در غایت وضوح آمده (به خصوص نمونه‌های هنری پایان که رنگی است) یاد می‌کنم و منتظر انتشار مجلدات بعدی هستم.

بحث بر سر چند نسخه این فهرست

چنانکه گذشت فهرست حاضر بسیار دقیق، موجز و پر اطلاع است؛ اما مانند فهرس دیگر، مواردی در آن هست که فهرست‌نگار به هر دلیلی (از جمله افتادگی‌های آغاز کتاب) آنها را تشخیص نداده و ناشناس مانده‌اند. وظیفه او در اینجا توصیف دقیق کتابی است که در اختیار دارد و نقل فهرست ابواب و فصول آن (در صورت داشتن) و یا ذکر شواهدی که خواننده را در کشف هویت کتاب راهنمایی کند. بسیار اتفاق می‌افتد که خواننده‌ای که از قضا با کتابی آشنایی دارد و یا اخیراً آن را مطالعه کرده، در فهرست‌ها این موارد ناشناس را شناسایی می‌کند. در این بخش به دو مورد از این دست که در فهرست حاضر بدان مواجه شدم اشاره می‌کنم.^۸

در نسخه شماره ۷۷ که مجموعه‌ای است حاوی سه بخش، بخش دوم ناشناس مانده که به دلیل داشتن امتیاز توصیف جزء به جزء، کتاب و مؤلف آن شناسایی شد؛ نسخه‌ای است از جُنْگوارَه ائیس‌الوحدَة و جلیس‌الخلوة از محمود بن محمود حسینی گلستانه، تدوین شده در قرن هشتم هجری. نسخه حاضر گویا همان است که قبلاً در کتابخانه شهرداری اصفهان قرار داشته و مرحوم دانش پژوه و استاد ایرج افشار آن را معرفی کرده‌اند. استاد افشار این کتاب را تصحیح کرده و از این نسخه نیز در تصحیح بهره برده است.^۹

دستنویس شماره ۲۲ که عنوان [مناظرات] گرفته و به دلیل نقص از آغاز نسخه ناشناس مانده بود به احتمال فراوان باید انوار سلیمانی اثر عباس مولوی (درگذشت: بعد از ۱۱۰۱ ه.ق) باشد. این اثر را او به شاه سلیمان صفوی تقدیم کرده. به نوشته فهرستواره مزوی و فهرستگان حدیث شیعه کتاب او ۶۲ فصل دارد.^{۱۰} چنین به نظر می‌رسد که اگر این دستنویس، نسخه‌ای از همان کتاب باشد، دو فصل آخر را ندارد یا اینکه در شماره بندی فصول در نسخه اشتباهی روی داده است.

درباره توصیف دستنویس‌های این فهرست چند مورد دیگر قابل ذکر است که به اختصار مطرح می‌شود تا خود سرآغازی باشد برای جستجوهای عمیق‌تر و دقیق‌تر. در نسخه شماره ۲۰۶، بخش سوم حقائق الایمان نام گرفته اثر شهید دوم. البته در اینجا شاید ظاهراً ایرادی بر فهرست‌نگار وارد نباشد چرا که او به سه منبع دیگر که خود بسیار متداولند ارجاع داده ولی یافته‌های اخیر گویا انتساب این رساله را به شهیدثانی رد می‌کند.

نام درست رساله، احتمالاً حقیقه الایمان باشد و اثری است که پس از شهید ثانی تألیف شده. این مطلب را نسخه‌ای کهن از کتاب که در کتابخانه بنیاد فارس‌شناسی شیراز نگهداری می‌شود تأیید می‌کند، چنانکه آقای برکت نیز در فهرست آنجا به تفصیل بحث کرده‌اند.^{۱۱}

درباره مجموعه شماره ۳۴۶ نیز مطلبی هست گفتنی و آن اینکه در فهرست حاضر این مجموعه بسیار مهم فلسفی - که تماماً از آثار قدمای فلاسفه اسلامی است - در هشت مدخل و ذیل هشت عنوان معرفی شده است. در فهرستی که مرحوم دانش‌پژوه از این مجموعه به دست داده برخی رسالات دیگر هست که در این فهرست جای آنها خالی است و در عوض مواردی هست که در آنجا دیده نمی‌شود.^{۱۲} گفتنی است در آغاز این نسخه، فهرستی از محتویات مجموعه قرار دارد که شامل ۲۳ رساله است. دانش‌پژوه نام آن ۲۳ رساله را در فهرست خود آورده که بسیار حائز اهمیت است. گویا یکی از شرق‌شناسان آلمانی^{۱۳} در وصف دستنویس حاضر پژوهشی جداگانه دارد.

در پایان این بخش پیشنهاد می‌شود که برخی موارد که تعدادشان البته زیاد نیست از بخش نسخه‌شناسی خارج و دارای مدخلی در قسمت کتابشناسی گردند. مواردی چون نسخه شماره ۱۵۹ (نقد الرجال تفریسی) که در حاشیه‌اش رساله‌های مجزا آمده و نیز نسخه شماره ۲۲۲ (کشف الاسرار فی هتک الاستار در علم کیمیا) که رساله‌هایی در برگهای ۹۰ تا ۱۳۶ دارد و حائز اهمیت است.

از دیگر مواردی که چنین است می‌توان به نسخه‌های شماره ۱۵۲ (مناظره بحر العلوم طباطبائی با جماعتی از یهود - هر چند ناقص است)، ۱۵۴ (ابوابی از کتابی در کیمیا در رنگ کردن کاغذ و ... که بسیار مهم است و نیز مناجات خمسة عشر) و ۱۵۸ (هفت برگ پایانی شامل چند قسمت در کیمیا و ...) اشاره کرد. همچنین در شماره ۲۵۴، بخشی که در نسخه‌شناسی اشعار بحر العلوم در اصحاب اجماع نام گرفته منظومه‌ای

است که با وجود کوتاهی باید بصورت مدخل مستقل فهرست می‌شد. در بخش نسخه‌شناسی دستنویس شماره ۲۳۴ که من لایحضره الفقیه است، آمده که در پایان، فهرست مشیخه به ترتیب حروف الفبائی دیده می‌شود. اگر این مورد هم مدخل قرار می‌گرفت و آغاز و انجام آن نقل می‌شد امکان این بود که تعیین شود این "ترتیب" کدام یک از مواردی است که در فهرستگان حدیث شیعه به تمامی معرفی شده است.^{۱۴} اگر چنین شود و هر یک از این رسالات مدخلی خاص داشته باشند در فهرست پایان کتاب و به تبع در فهرس و کتاب‌شناسیهای دیگر استقلالی خواهند داشت. حال آنکه در صورت نداشتن مدخل، احتمال دارد در بخش اطلاعات نسخه‌شناسی گم شده به اهمیت آنها پی برده نشود.

نسخه‌های خط مؤلف

به جز جنگ‌ها و بیاض‌های متفرقه که بیشتر به خط مؤلف هستند و باید جدا به آنها نگریست، حدود ۲۶ نسخه از میان ۴۰۰ نسخه معرفی شده در این مجلد به خط مؤلف (برخی با قید احتمال) دانسته شده‌اند که بیشتر آثار متعلق به قرن چهاردهم هجری هستند. نسخه‌های مورد بحث اینها از این قرار است:

شماره‌های ۵۲ تا ۵۸، ۱۰۱، ۱۰۳ تا ۱۰۷ و ۲۴۸ که همگی آثار محمد حسین بن فخرالدین شیرازی (قرن ۱۴ هـ) است که از آن عبدالحسین سپنتا بوده. نیز نسخه‌های ۱۱۲ و ۱۱۳ از تاج‌الحکما حسنعلی نائینی (قرن ۱۴ هـ)؛ ۱۴۸ نور‌الابصار از عبدالوهاب شوریده شیرازی (قرن ۱۳ هـ)؛ ۱۸۵ (عروض و قوافی) (ناشناس) شاید به خط مؤلف به نستعلیق سده ۱۲ و ۱۳ هجری؛ ۲۰۳ شرح تجرید العقائد از سده یازدهم شاید به خط مؤلف؛ ۲۰۷ قواعد عکاسی از حسن بن علی رضا لاهیجی نجفی (قرن ۱۴ هـ) ظاهراً به خط خودش؛ ۲۴۱ (صرف جدید) از ناشناس به خط نستعلیق سده چهاردهم هجری؛ ۳۰۵ ترجمه سفرنامه شاردن از آصف‌الملک؛ ۳۶۰ گلشن صراط‌المستقیم و ۳۶۲ گلشن کنز‌الطیب هر دو از شیخ علی حسین بن آقا حیدر گنبدی (مطلقاً) که دومی دیوان اشعار اوست از قرن ۱۴ هجری؛ ۳۷۸ بستان‌الحسینی از حاج مرتضی قلی تاجر (بینوا) که دیوان اشعار مدیحه و مرثیه اوست از قرن ۱۴ هجری؛ نیز مجموعه (جنگ) ۳۸۳ از سید علی بن محمد شاه ابوالقاسمی یزدی رفسنجانی (قرن ۱۳ هـ) مورخ ۱۲۴۳ هجری.

نسخه‌های قدیمی این مجموعه

در این مجموعه که تا کنون فهرست ۴۰۰ نسخه آن منتشر شده (و باید منتظر دو جلد فهرست دیگر بود) کهنه‌ترین نسخه، تاریخ ۷۲۸ ه.ق دارد. با بررسی این مجلد نسخه‌های کهنه آن را به ترتیب قدمت ذکر و این کار را به پایان قرن دهم هجری محدود می‌کنم:

- شماره ۲۱۹، مجموعه شامل الشمسية (در حساب) و التحفة الشاهية (در هیئت) مورخ ۷۲۸ ه.

- شماره ۳۲۵، الموجز فی شرح القانون از ابن نفیس مورخ ۷۳۷ ه.

- شماره ۲۹۱، نهج البلاغة مورخ ۷۳۳ هجری که در پایان نسخه، خطبه بدون نقطه امیرالمومنین علی (ع) هم به همان خط کهنه آمده است.

- شماره ۱۶۰، مرصاد العباد نجم دایه رازی به خط نسخ مایل به ریحان سده هشتم.

- شماره ۲۲۰، درة التاج قطب شیرازی به خط نسخ سده هشتم.

- شماره ۲۲۴، اللالی الفریدة فی شرح القصیدة از ابو عبدالله مقرئ فاسی به خط نسخ سده هشتم.

- شماره ۷۷، رساله دوم (که معلوم شد انیس الوحدة و جلیس الخلوة است) به خط نسخ سده هشتم و نهم.

- شماره ۱۲۴، الموجز فی الطب ابن نفیس به خط نسخ سده هشتم و نهم.

- شماره ۲۳۲، مفردات ابن بیطار از سده هشتم و نهم که البته بخش‌های نوین آن به خط محراب قمی و مورخ ۱۰۳۲ ه.ق است.

- شماره ۲۹۷، مجموعه که رساله‌هایی از آن در ۸۴۸ و ۸۵۰ هجری کتاب شده است.

- شماره ۳۵۷، غایة المراد فی شرح نکت الارشاد از شهید اول مورخ ۸۷۳ ه.

- شماره ۳۸۰، غایة البادی فی شرح المبادئ از شیخ محمد گرگانی غروی مورخ ۸۸۴ ه.

- شماره ۱۹۹، شرح الایساغوجی از فناری مورخ ۸۹۶ ه.

- شماره ۱۴۶، قرآن کریم به خط نسخ سده نهم و دهم هجری.

- شماره ۲۰۸، مجموعه در صرف (فارسی و عربی)، به نسخ سده نهم و دهم هجری.

- شماره ۲۶۵، حاشیة حاشیة الجرجانی علی تحریر القواعد المنطقية از قره داود مورخ ۹۵۷ ه.

- شماره ۳۵۵، مجموعه (رساله اول در حساب از علاءالدین قوشچی) مورخ ۹۶۱ ه.

- شماره ۲۹، ترجمه المناقب از زواری مورخ ۹۷۱ هـ.
- شماره ۶۹، الفوائد الضیائیة فی شرح الکافیة از جامی مورخ ۹۹۱ هـ.
- شماره ۲۴۶، خلاصة منهج الصادقین از ملا فتح الله کاشانی مورخ ۹۹۲ هـ.
- شماره ۱۳۵، دیوان هانفی به خط نستعلیق سده دهم هجری.
- شماره ۱۴۹، ترجمه المناقب از زواری به خط نستعلیق سده دهم هجری.
- شماره ۱۵۰، تذکره دولتشاهی به خط نستعلیق سده دهم هجری.

پی نوشت‌ها

۱. دربارهٔ مشخصات کارهای پیشین در راستای فهرست کردن نسخه‌های این مجموعه نک: گنجینه‌های دستنویس‌های اسلامی در ایران، دکتر هادی شریفی، ترجمه، تصحیحات و افزوده‌ها: احمدرضا رحیمی ریس، فهرستگان، تهران، ۱۳۷۹، ۴۱-۴۰؛ در ۱۳۵۳، بیاض تاج‌الدین احمد وزیر زیر نظر ایرج افشار و مرتضی تیموری به یادگار پنجمین کنگره تحقیقات ایرانی توسط دانشگاه اصفهان منتشر شد که محصول آن همکاری‌ها و دانش نامبردگان است.
۲. محصول فعالیت‌های مجمع ذخایر اسلامی در اصفهان، فهرست کردن و تصویر برداری از پنج هزار نسخه خطی و ده هزار سند بوده از ده کتابخانه معتبر اصفهان (رک: مقدمه فهرست حاضر، ص ۱۱) همچنین این مجمع با همکاری دانشگاه اصفهان، چاپ عکسی (فاکسیمیله) بیاض صائب تبریزی - متعلق به دانشگاه اصفهان - را اخیراً منتشر کرده است.
۳. نک: نخستین فهرست مستقل ایشان که همانا فهرست کتابخانه فاضل خوانسار بود در دو جلد و تقریظ مرحوم استاد عبدالعزیز طباطبائی، از آن زمان به بعد ایشان فهرس زیادی تدوین کرده که معرفی همه آنها مجال گسترده نیاز دارد.
۴. موردی که ذکر شد در تهیه یک فهرست خوب، از عناصر اصلی است. مثلاً نسخه‌هایی که در خارج از کشور و طی پروژه‌ای یکی دو ماهه فهرست می‌شوند، به خاطر سرعتی که باید به کار داد، بیشتر ناقص‌اند و پراشتباه.
۵. او صاحب شرح متداول و پر نسخه‌ای از اشعار خاقانی است که پس از شرح «شادی آبای» رایج‌ترین شرح محسوب می‌شود. دربارهٔ آن شرح و نسخه‌های آن نک: فهرست دانشگاه تهران ۱۳۵:۲-۱۲۹؛ نشریه نسخه‌های خطی ۵: ۳۴۴-۳۴۳ و ۵۶۹؛ فهرست مجلس ۳۸: ۱۱۶؛ فهرست سپهسالار ۵: ۱۸۷؛ فهرست الفبایی آستان قدس ۳۵۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی منزوی ۵: ۳۴۶۵؛ فهرست مشترک پاکستان ۷: ۵۹-۵۸؛ فهرست دانشگاه استانبول (سیحانی) ۲۲۶؛ بیاض سفر (ایرج افشار) ۷: ۵۰۷. این منظومه که مدیح «نورالدین جهانگیر» در آن است و در هند سروده شده، بسیار کم نسخه و داشتن نسخه‌ای از آن در ایران فوق‌العاده مغتنم است.

۶. اصل: فی مدرسة البلد استرپاد.
۷. نسخه‌های به خط مؤلف (اصل) در پایان مقال معرفی خواهد شد.
۸. یکی از این موارد (انوار سلیمانی) را آقای ابوالفضل حافظیان متذکر شدند که از ایشان تشکر می‌کنم.
۹. ایشان پیش از این مقاله‌ای ممتع و پر اطلاع در شناسایی این کتاب نگاشته‌اند. نک: یادنامه دکتر احمد تفضلی، صص ۶۷-۸۱، من نیز یادداشت‌واره‌ای در معرفی نسخه‌ای کهن و کامل از این کتاب که در کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی (شماره ۱۲۰۳۹) محفوظ است نوشته‌ام. نک: «درنگی در انیس‌الوحدة»، ۲۱-۳۰.
۱۰. فهرستگان حدیث شیعه، ص ۱۳۸۴، ۲؛ فهرستواره کتابهای فارسی، ۱۳۵ و ۵۵۲.
۱۱. فهرست نسخه‌های خطی بنیاد فارس‌شناسی، ص ۱۳۳-۱۳۶. آقای حافظیان این نکته را متذکر شدند.
۱۲. نک: نشریه نسخه‌های خطی، ۴۷۸-۴۷۹.
۱۳. «گردهارد اندرس» مؤلف مقاله‌ای در مجله *orients*. این نکته را آقای حافظیان از آقای احمدرضا رحیمی ریسه نقل کرد.
۱۴. فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ص ۱۷۵-۱۸۱.

منابع

- «درنگی در انیس‌الوحدة»، جواد بشری، میراث شهاب، شماره ۴۹-۵۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۶ ش.
- فهرستگان حدیث شیعه، صدرایی خویی، علی، قم، دارالحدیث، ج ۲، ۱۳۸۴ ش.
- فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، علی صدرایی خویی، دارالحدیث، ج ۱، ۱۳۸۲ ش.
- فهرست نسخه‌های خطی بنیاد فارس‌شناسی، محمد برکت، شیراز، بنیاد فارس‌شناسی، ۱۳۸۴ ش.
- فهرستواره کتابهای فارسی، احمد منزوی، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹، ۱۳۸۳ ش.
- نشریه نسخه‌های خطی، زیر نظر محمدتقی دانش - ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران، دفتر چهارم، سال ۱۳۴۴ ش.
- یادنامه دکتر احمد تفضلی، به کوشش دکتر علی اشرف صادقی، سخن، ۱۳۷۹ ش.